

Arnold Gehlen:

ČOVJEK, NJEGOVA PRIRODA I POLOŽAJ U SVIJETU

»Logos«, Veselin Masleša, Sarajevo 1974.

Onima, koji su zainteresirani da se o zbivanjima u suvremenoj filozofiji upoznaju ne samo preko površnih informacija i, na žalost, još površnijih komentara, prijevod (ne svuda besprijekoran, prevodilac: Aleksa Buha) Gehlenove knjige *Čovjek, njegova priroda i položaj u svijetu* može pružiti priliku da se na djelu upoznaju s jednim važnim — i što valja posebno naglasiti: u filozofijskom smislu iznimno neobičajenim (u iskušenju smo da rekne-mo: vanserijskim) načinom mišljenja o jednoj predominantnoj temi suvremene filozofije. Pri tome je tema knjige i određivanje pitanja od takove vrsti da u cjelini proizlazi iz dublje logike suvremenih filozofijskih istraživanja; u tome smislu naime što prihvaća zajednički obzor problema gotovo svih filozofa od značenja u ovome stoljeću ali pruža osebujan i od svih njih toliko različit, filozofijski gledano upravo: izazovan odgovor koji stavlja u pitanje i u zgradu filozofiju u njenoj tradicionalnoj formi. Budući da, kako rekosmo, tema knjige i u njoj sadržana pitanja leže u putanji i logici filozofijskih problema kako su ona u određenoj nužnosti prispijevala na dnevni red u duhovnim zbivanjima

ovog stoljeća (a ta su kao što je već često istaknuto u svojem temelju predodređena situacijom u kojoj se uopće našla filozofija poslije Hegela) s jedne strane, a da su metoda i prilaz tome sasvim diferentni, s druge strane, to su te dvije premise odlučile o sudbini ove knjige: ona nije poslužila kao osnova za stvaranje neke posebne filozofijske škole ili pravca ali su zato gotovo svi filozofijski autori od nekog značenja — u širokom rasponu od npr. fenomenologa do Lukácsa, teze ove knjige morali uzeti k znanju te se s njima, bilo implicite bilo eksplicite, razračunavati. To je ujedno i način na koji bismo željeli da i u našim prilikama ova knjiga bude primljena.

Taj poseban razlog zbog kojega se ova knjiga ne može ne uzeti k znanju dvostruke je vrsti i sastoji se u slijedećem: to je, može se slobodno reći, jedina *konsekventno* sprovedena filozofijska antropologija koja je metodički i programatski, obrazac jedne *empirijske* filozofije.

Sada ćemo pokušati reproducirati temeljne teze knjige naglašavajući unaprijed, da se uzdržavamo od brojnih izrečenih, i češće, neizrečenih, samo implicitno u tekstu sadržanih referencija

na suvremenu filozofiju, a baš joj one daju pravu problematsku dimenziju i polemički karakter.

Historijski je ipak potrebno reći da je Gehlen do svojih teza došao preko temeljitog studija njemačkog klasičnog idealizma, prvenstveno Fichtea, na putanju jednog, nazovimo ga tako epistemologijskog obrata. Studij idealizma otvorio je autoru uvid u bitnu djelatnu stranu čovjeka pa je ovdje na mjestu usporedba s poznatom prvom tezom Marxovom o Feuerbachu, gdje se kaže da je »djelatnu stranu« čovjeka razvio idealizam. (Ta usporedba važi dakako samo za izlazište). Ono što sada Gehlena vodi dalje do projekta jedne antropologije u užem smislu sastoji se u tome što dolazi do uvida da ta idealistička perspektiva, u kojoj je djelatna strana čovjeka učinjena temom, vodi do rastvaranja specifične kategorije djelovanja u metafizičke kategorije duha i ideje i u slijedu toga do rastvaranja filozofijskog predmeta *čovjek* u opću problematiku metafizike, a onda daka-ko i u toj perspektivi nerješive, Gehlenovim vlastitim rječnikom rečeno, »besplodne« aporije kao što su opreka i paralelizam tijela i duše, empirijskog i transcendentnog, vremenskog i vječnog i sl.

»Epistemologijski obrat«, kako ga uvjetno nazvasmo, sastoji se sada u tome da Gehlen kategoriju djelovanja izdvaja kao psihofizički *neutralnu* te je tako kao metafizički indiferentnu čini putokazom, kompasom za empirijska istraživanja — i to ne neke posebne znanosti o čovjeku nego svih znanosti koje na ovaj ili onaj način imaju posla s čovjekom, bolje reći: za iskorištavanje njihovih rezultata u onoj mjeri, u kojoj svaka od njih može pružiti materijal i produbiti uvid u *cjelinu djelatnog sklopa* čovjeka a ne samo u ovu ili onu manifestaciju njegovu. Pri tome je raspon relevant-

nih znanstvenih uvida velik i principi-
jelno neograničen: od fizičke antropolo-
gije, anatomije, psihologije do etnolo-
gije, lingvistike, sociologije, ne na kra-
ju i ideologije. U tome je, usput reče-
no, i njegov program filozofije kao em-
pirijske filozofije — jedan naziv koji
vazda iznova izaziva zabunu i polemiku.

Ovoj svojoj metodičkoj suspenziji svih uz pojam čovjeka vezanih metafizičkih popratnih kategorija na liniji strogo *neutralnog* pojma djelovanja — drugim riječima pojma koji se odnosi vazda na cjelinu djelovanjem proizvedenih učinaka te se pita za uvjete kako su oni u takvoj svojoj produktivnosti mogući a ne uzima u obzir npr. samo psihičke ili ideativne akte koji prethode djelovanju — Gehlen daje sada jedno, po njegovu mišljenju, također empirijsko utemeljenje. Riječ je o tzv. »antropobiologijskoj diferenciji«.

Ispravno pitanje prema Gehlenu nije koje su metafizičko-nadsvjetovne moći na djelu u bitku čovjeka — kako je to još mnijevao M. Scheler, primjerice u supoziciji konstitutivnog dualizma duha i nagona — nego naprotiv kako je moguće, da je jedno biologijski gledano nedostavno i ugroženo biće uopće sposobno za život. Uspoređen naime sa životinjama, kojih biologijska struktura, u strogo omeđenu okrug, »okolišu«, pokazuje nepogrešivo vođenje instinktima, čovjek je nasuprot tome biće siromašnih instikata, bez takvih ugrađenih sustava orijentacije i vođenja. On u slijedu toga sam mora stvarati sredstva za održanje i reprodukciju života pa prema tome već u samoj biologijskoj dispoziciji takvog bića sadržana je *nužda* djelatnosti, to je biće »predodređeno« da bude djelatnim bićem. I, u konsekvenciji toga, u podudarnosti s onim što malo prije istakosmo, tek je cjeloviti proces održanja, ovdje treba reći: *učinka* života a nipošto tako nešto kao ontologija biti onaj

primarni, rukovodeći aspekt za istraživanje cjeline koja se zove čovjek. Svaki izdvojeni atribut čovjeka, svaku njegovu manifestaciju, bilo njegova biološka svojstva ili npr. jezik, zajedništvo i njegove oblike, dokumente njegove duhovne kulture valja promatrati kao *funkcionalne* elemente u učinku te cjeline.

Vidjeli smo: do ovih uvida Gehlen dolazi u jednoj nadasve interesantnoj usporedbi, opoziciji čovjeka i životinje. U tome je njegova — antropologiju fundirajuća — »antropobiološka diferencija«. Ta je u svoje vrijeme izazvala velike polemike i kritike da je to nedopustiv biologizam u pitanjima antropologije. Samo sobom, u smislu ispostavljanja te diferencije, te gledanje se ne bi moglo svesti na biologizam uobičajenog tipa. Iz dosadašnjeg izlaganja dađu se ipak razabrati dvije stvari koje su bitne za ocjenu i orijentaciju: 1) Gehlen operira s jednom predodžbom čovjeka koja je u krajnjoj liniji dobivena apstraktivnom izolacijom, ona suponira čovjeka, da se tako izrazimo, neposredno kao neku vrst »pračovjeka«; 2) posljednja svrha svih u jedinstvu cjeline djelatnog sklopa obuhvaćenih funkcionalnih elemenata djelovanja jest *održanje* (= samo održanje) života. Život kao održanje života, ma koliko faktičku težinu imala ta teza i neovisno o tome proistječe li iz biologizma, de facto je metafizička teza; dakle, metafizika metodički istjerana iz razmatranja u jednom od njenih likova, u liku ontologije biti, vraća se, tako reći neopazice, u liku jedne, kao samorazumljive pretpostavljene »empirijske pračinjenice«.

(Momenat ovog »biologizma« sadrži u sebi mnogo više no što bi se na prvi pogled moglo činiti. S jedne strane on se doima posve plauzibilno: »Zadaća čovjeka sastoji se u prvoj liniji u tome, da uopće ostane na životu — to je

razgovijetno u tome, što npr. za neku ljudsku zajednicu, za neki narod gotovo da ne možemo postaviti neku drugu zadaću do te, da se održi u opstanku«. Ili, npr. slijedeći iskaz: »Za puko egzistiranje mogu se vršiti činidbe, do kojih je beskrajno stalo, i njegov bi se nalog, bitno nespoznatljiv zbog toga što mi *jesmo* taj nalog, dao samo simbolički naznačiti«. Da se sada, u *suizvršavanju* ovih elementarnih činidbi, javljaju tzv. »viši duhovni akti« i da je, štoviše, na njima »težište«: u tom smislu naime, što su »okolinu« učinili preglednom, što zbivajući se u naznakama koje odgovaraju iskušanim svojstvima stvari odrješuju od »okoliša« i time olakšavaju orijentaciju djelatnosti ali uvijek tako da su dani samo u tome »suizvršavanju« i time povratno vezani uz elementarni »učinak« održanja egzistencije, konsekventan je zaključak iz polaznih pretpostavki. Na tome zaključku nije sada prije svega bitno to, da je on deduciran iz bioloških pretpostavki nego *instrumentalno-pragmatička* perspektiva ove »povratne sprege«. Nju Gehlen izričito pretvara u *kriterij* (s tog izlazišta valja razumjeti njegovu kritiku suvremenosti što ju u jednoj prilici sam označio kao »protivprosvjetiteljstvo iz duha znanosti«). Bitno je naime ovo: sve Gehlenove analize u naprijed vodi jedan izričito *pragmatički pojam svijeta*. Strukturno identično sa samim »neutralnim« pojmom djelovanja svijet sam, kao poprište djelovanja, primarno se javlja kao o sebi neutralno »polje iznenađenja«. Razračun s Gehlenovom antropologijom treba započeti od ovog pojma. Jer, upravo suprotno od ambicije koja rukovodi autora, naime da pruži »strogo uzevši samo jednu elementarnu antropologiju«, pragmatički pojam svijeta sve je prije nego »elementaran«; on je naprotiv moguć samo kao historijski rezultat nastao u zbivanjima znanstveno-

-tehnički-industrijski vođenog rastvaranja »elementarnosti«. U tom aspektu Gehlenova antropologija je ekstrapolacija suvremenog stanja stvari u fiktivnu i fingiranu elementarnost.

Ukratko: Gehlenova antropologija ne vodi kao »biologistički« utemeljena do pragmatističkih zaključaka nego obratno: zato što unaprijed računa s pragmatičkim pojmom svijeta mora u apstraktivnoj izolaciji posegnuti za biološki utemeljenjem.

No naša zadaća nije da ulazimo u potankosti jedne moguće (i potrebne) kritike Gehlenove antropologije, stoga nam valja zaključiti naš prikaz u osnovnim obrisima. Preostaje nam naimenovano osvrtno na središnju antropološku kategoriju koja se u Gehlenu zove »zakon odterecenja« (ili »rasterećenja« kako provodi A. B.). »Iz elementarnih opterećenja čovjek samostalno čini šanse za održanjem života tako što svoje motoričke, senzorne i intelektualne činidbe, odrješene govorom tjera sve na više, dok ne bude moguće pregledno vođenje djelatnosti«. Zbiva se dakle neka vrsta zgušnjavanja: u djelatnom se krugu, koji je s obzirom na ranije opisanu biološku defektnost čovjeka, njegovu izloženost poplavi dojmova u nedefiniranom »polju iznenađenja« — što je dakle samo sobom »opterećenje« — sada javljaju selektivne, iskustvom ispitane, utvrđene mogućnosti, koje, kad su jednom usvojene, »habitualizirane«, kad nisu više problematične, čovjeka »odterećuju« za druge zadaće, koje su na dnevnom redu. U stupnjevitom vođenoj analizi fenomena koji nastaju uz metodičku pretpostavku »zakona odterecenja« zacijelo je najznačajnija antropološko-pragmatička teorija jezika što je autor razvija na odgovarajućim odsjecima svoje knjige.

»Zakon odterecenja« konstitutivno leži i u osnovi mnogodiskutirane »filozo-

fije institucija«. Odsutnost instikata traži kao kompenzaciju uporište u izvanjskom, u socijalno posredovanom »kvaziinstinktivnim« načinima djelovanja. To uporište pružaju institucije, »zgnusnute« regulativne ideje koje stabiliziraju eksplozivni porivni potencijal čovjeka i usmjeruju ga u pravcu održavanja životno važnih, »sadržajnih« zadaća.

Osim što predstavlja fundamentalnu kategoriju u užem, »antropološkom« smislu, »odterećenje« je i podloga za, nazovimo je uvjetno tako, Gehlenovu »filozofiju povijesti«. Ona završava oštrom, kadšto i otrovnom, kritikom »modernoga subjektivizma«, to će prema Gehlenu reći, historijski formiranoga lika čovjeka što je načinom života, civilizacijom, kulturom, automatizmima društvenih i političkih institucija »odterećen« svake potrebe za konkretnim djelovanjem pa mu za njegov predmet djelovanja preostaje samo njegova gola, čista unutrašnjost. Koliko god ta kritika u mnogo čemu i bila zapanjujuće točna, ona u Gehlenu ima i jedan, ideološki gledano, izrazito konzervativni karakter. To je druga važna točka, na kojoj buduća kritika ima započeti obračun, no valja reći, da usprkos tome, u Gehlenu postoje mnogi uvidi, koji se dadu iskoristiti i za drugačije tumačenje no što to čini sam autor.

Knjiga je opremljena pogovorom dr Rudija Supeka. Autor pogovora manje vodi računa o specifično filozofijskim problemima vezanim uz ekspoziciju problema Gehlenove knjige, ali zato opširno referira o paralelnim nastojanjima na planu sociološke, strukturalne i kulturne antropologije pa u tome smislu može čitatelju biti od koristi kao opća panorama suvremene antropološke problematike.

Boris Hudoletnjak

Frieder Naschold:

POLITISCHE WISSENSCHAFT,

Verlag Karl Alber GmbH Freiburg/München 1970.

Frieder Naschold, ordinarijus za političku znanost na Sveučilištu u Konstanci, mladi njemački politolog (rođen 1940. godine) afirmiran u svojoj domovini, jedva je poznat u jugoslavenskoj stručnoj javnosti. Njegovi radovi, koliko je nama poznato, nisu u nas prevedeni.

U većini svojih radova — od kojih spominjemo Einführung in die Politikwissenschaft (67. g.), pisano zajedno s Lehbruch-om, Einführung in die moderne politische Theorie, zajedno s W. — D. Narrom, zatim Demokratie und Komplexität (68. g.) te njegovu repliku Luhmannu u Demokratie wegen Komplexität (69. g.) itd. — Naschold se bavi temeljnim pitanjima politologije, a spisom Politische Wissenschaft (Politička znanost), koji predstavljamo, on nastavlja znanstveno-teorijsku raspravu o relevantnim pitanjima istog disciplinarnog kruga. Tu on tematizira: 1) predteorijska i metateorijska pitanja političke znanosti (društvene uvjete, spoznajnodeterminantne interese i historijski razvoj političkih znanosti); 2) interna teorijska pitanja (a. pitanje predmeta političke znanosti, b. različite teorijske struje u politologiji i pitanje politologije u različitim suvremenim znanstve-

no-teorijskim orijentacijama, c. osnovne jedinice analize, znanstveno-istraživačke postupke, odnosno metode i tehnike znanstveno-teorijske analize); 3) relacijska pitanja političke znanosti (odnos političke znanosti i drugih socijalnih znanosti); 4) društveno-praktična pitanja političke znanosti (uloga političke znanosti u političkoj i društvenoj praksi).

Valja istaći da on, uvodeći nas u političku znanost, u ovu »mladu i još spornu znanost«, piše o njenim temeljnim problemima, ali se pri tome ne ograničava samo na navođenje i opisivanje, nego raspravlja i ne samo o uvodnim već o osnovnim pitanjima političke znanosti.

Rasprava počinje s izlaganjem odnosa između socijalnih znanosti i političke znanosti kao »disciplinarnim dijelom socijalnih znanosti u polju napetosti između prirodnih i kulturnih znanosti«. Određena nesigurnost znanstvenog mjesta socijalnih znanosti zaoštrava se, kaže F. Naschold, u jednoj od njih, u političkoj znanosti za koju se može reći da je danas još u tražanju za vlastitim znanstvenim mjestom, za vlastitim identitetom (S. 10). Za mnoge je ona kraljevska i vodeća

znanost, integrativna znanost, (E. Fraenkel) koja u sebi objedinjava druge znanstvene discipline, za druge pak »samo izvedena znanost, kao rezidualna znanost bez vlastitog predmetnog područja i bez vlastite metode« (S. 11). Ona na današnjem stupnju razvoja nije »normalna znanost« (Th. Kuhn) i stoga se izvještaj o njoj ne može ograničiti samo na njenu internu istraživačku logiku i na njene teorijske empirijske učinke, »on mora mnogo više, analizirati postojeće temeljne probleme i osnovne konflikte koji se nameću iz specifičnih odnosa političke znanosti naspram društva i njenog sučeljavanja s drugim znanostima«.

Zbog toga je, kako on kaže, potrebno raspraviti tri međusobno usko povezana problemska područja: 1. problem nastajanja (genetička i usporedbena analiza odnosa između objekta discipline — politike — i političke znanosti, tj. eksterni odnos političke znanosti spram društva), 2. problem utemeljenja (interni odnos političke znanosti, odnosno pitanje po kojim se obrascima i pravilima znanstveno obrađuju informacije relevantne za političku znanost), 3. djelotvornost političke znanosti (kako se eksterno selekcionirane i interno obrađene informacije opet prometnu u društvenu praksu).

U vezi s određenjem predmeta političke znanosti Naschold spominje različite stavove i argumentaciju za njih, na primjer one koji zastupaju stajalište da nije ni potrebno razgraničenje predmeta političke znanosti — a. jer svatko ima neko poimanje političkoga, i b. jer da se političko i opće socijalno u velikome poklapaju — ali ustvrđuje da ovi argumenti ne stoje »ni teorijski ni empirijski« (S. 14).

U pokušajima određenja političkoga on unutar političke znanosti razlikuje četiri pristupa koji međusobno konkuriraju ali se djelomično i upotpunjuju:

1. *Tradicionalno orijentirane analize* koje pozivajući se na Aristotela postupaju ontologizirajuće pri istraživanju mjesta čovjeka u hijerarhiji bitka. (Naschold odmah upozorava i na neke opasnosti ovoga stava: ovaj postupak može biti prekonkretan, ograničen na specifičnu situaciju grčkog polisa, ili obratno preapstraktan i ahistorijski.) 2. Danas preovlađuju *nominalistički orijentirana*, formalna određenja političkoga. Za sve takve pokušaje je karakteristično da oni odbacuju moguće svrhe političkoga kao kriterij klasifikacije i ograničavaju se na njegova različita sredstva. Od Makijavelija, a posebno od M. Webera se pri tome navodi moć kao *defferentia specifica*.

Ishodišna točka razmišljanja ostalih dvaju pristupa jest poznata kulturno-antropološka činjenica da svako društvo da bi opstalo mora rješavati raznovrsne probleme u skladu sa svojim sistemom vrijednosti. Radi rješavanja tih problema, koje društvo formulira kao svoje specifične zadatke u okviru društva se funkcionalno izdvajaju specifični podsistemi koji dostižu visoki stupanj efektiviteta.

F. Naschold dalje navodi pokušaje tumačenja političkoga biomorfnim, sociomorfnim i tehnomorfnim modelima (S. 18) i kaže da svako od tih tumačenja ovisi o stupnju društvene diferencijacije i od razvoja, prije svega, u oblasti filozofije prirode i prirodnih znanosti; on spominje primitivna društva i njihove predodžbe socijalnih veza i političkoga izvedene iz organskih zbivanja života, zatim klasične koncepcije gdje u političkoj filozofiji Aristotela na mjesto biomorfnih i sociomorfnih tumačenja stupaju tehnomorfni modeli jedne internacionalne interpretacije kosmosa.

Kasnije je sve veća socijalna diferencijacija društva vodila ka svjesnom odvajanju etike i politike; zadatak političkog djelovanja nije više težnja ka kri-

jeposnom životu nego zadovoljavanje potreba i interesa pojedinaca. Danas dominantno tumačenje političkog istraje u okviru tehnomorfni tumačenja primjereno suvremenom prirodoznanstvenom i tehničkom razvoju. Istovremeno se osnovna jedinica analize političkoga premješta od individue na društveni sistem. U radovima T. Parsonsa, D. Eastona, K. W. Deutscha i N. Luhmanna područje političkoga se ne razumijeva više u njegovom poistovjećivanju sa socijalnim poretkom (Sozialordnung) u starom nediferenciranom smislu res publica ni u njegovom svrhovitom određenju (durch seine zweckbestimmung) kao opće dobro zajednice, ni kao hijerarhijski vrh društva. Politika preuzima neke specifične funkcije u okviru općeg socijalnog sistema, koje ne mogu obavljati drugi društveni pod sistemi.

U okviru tih suvremenih teorija politike ne mogu, napominje Naschold, naravno, biti obuhvaćene konkurirajuće interpretativne shematizacije kao što su teorije konflikta i klasne borbe.

Naschold nesumnjivo pripada onoj suvremenoj politološkoj orijentaciji koja nedvosmisleno kritički određuje poziciju političke znanosti u odnosu na društvo; politologija, kaže on, ne stoji u socijalnom vakuumu, tj. istine politoloških iskaza su u posljednjoj instanci vezane uz intencije stvarnog života, i to je značajni spoznajnoteorijski uvid koji je politička znanost odskora stekla. »Svako je politološko istraživanje — od određenja pojma političkoga do najmanjih empirijskih analiza — zbog toga određeno spoznajno-determinantnim interesima (von erkenntnisleitenden Interessen bestimmt)« (S. 23).

On navodi mišljenje J. Habermasa o toj vezi političke znanosti i socijalnih interesa: pozitivizam se oslanja na tehnički spoznajni interes gdje je spoznavanje zbilje rukovođeno interesima ta-

kvog razumijevanja koje omogućuje praktično djelovanje, a kritička socijalna znanost reflektira spoznato tako da je tu uočljiv emancipatorski spoznajni interes.

Tako se na jednoj konkretnoj razini argumentacije mogu određeni spoznajnodeterminantni interesi povezati s društveno-političkim pokretima građanstva u okviru zapadne liberalne demokracije, koji su se emancipirali u privredi, društvu, politici i kulturi, nasuprot ancien regime, ali se od sredine 19. stoljeća ipak povezali s konzervativnim snagama da bi se obranili od revolucionarnih zahtjeva radničkog pokreta.

Socijalistički pokret, historijski povezan s radničkom klasom, insistira na revolucioniranju postojećih ekonomskih i političkih struktura. Međutim, razvoj u socijalističkim zemljama je pokazao da podržavljenje privatnih sredstava za proizvodnju predstavlja samo negativnu stranu njihova podružtvljenja, što je vodilo ka teškim problemima birokratizma. Posljedica toga je bila da su zapadni socijalistički pokreti postali socijalno-liberalne, reformističke struje (S. 25). Ipak, pored ovih, egzistira i ortodoksno-marksistički pravac koji traži put između socijalne reforme i socijalne revolucije (A. Gorz i L. Basso).

Spomenuti društveni interesi koji su prisutni u političkoj analizi najčešće su u njima prikriveni a iskazuju se u određenim analitičkim modelima koji se mogu označiti kao modeli opstanka sistema (S. 25): ciljevi — vrednote se u najviše istraživanja unose nesvjesno, a u modernim sistemskim analizama (D. Eastona, G. A. Almonda, K. W. Deutscha i drugih) i svjesno. U takvim modelima zapadnih društava prisutni su socijalnoliberalni, reformistički politički spoznajni interesi (S. 26).

Naschold znatan dio prostora koristi da bi izložio probleme političke zna-

nosti same, njena interna pitanja predmeta, metode ali i razvoja znanosti i, vraćajući se na te teme, kaže da je povijest političke znanosti povijest raspuštanja (Auflösung) stare sveobuhvatne Aristotelovske političke znanosti u izdiferencirana druga znanstvena područja, povijest izgradnje nove političke znanosti kao posebne discipline, i obnovljenih pokušaja integracije pomoću programa jedne jedinstvene socijalne znanosti (S. 26).

Izlažući razvoj političke znanosti i njenu suvremenu situaciju, on ustvrđuje da je Evropa bila mjesto nastajanja i djelovanja stare političke znanosti, a u SAD da je utemeljena i teorijski i empirijski izgrađena politička znanost kao specijalna disciplina. F. Naschold upozorava da je pojam političkoga u američkoj novoj političkoj znanosti preširok i preuzak u isto vrijeme: od pretjeranog uvlačenja subpolitičkih faktora postoji opasnost depolitizacije političke znanosti, njihovog preobražaja u psihološki i sociološki redukcioniizam, a odvajanjem političkoga u njenih ekonomskih temelja i oštrom podjelom političke filozofije i političke znanosti često se politički problemi nedopustivo ublažavaju i umanjuju.

U Njemačkoj se politička znanost kao posebna disciplina razvija tek poslije II svjetskog rata. U početku je ona bila znanost demokracije s pedagoškim namjerama otklanjanja fašističkih utjecaja. Početkom 60-tih godina zapažaju se naponi da se teorijske postavke i metode koje su razvijene u Americi recipiraju kritički. Sada je sve jača tendencija za obnavljanjem i osnaženjem nacionalsocijalizmom prekinute tradicije kritičke teorije.

On samo usput spominje englesku, francusku i talijansku političku znanost za čije situacije kaže da odgovaraju onoj u Njemačkoj, zatim u Nizozemskoj i Skandinavskim zemljama, a on-

da izlaže situaciju u socijalističkim zemljama i kaže da u njima još nije daleko odmakao proces diferenciranja historijskog materijalizma da bi se pored sociologije mogla etablirati samostalna znanost kao posebna disciplina. On spominje početke tog procesa u Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Ovdje, naravno zbunjuje činjenica da Naschold ne spominje Jugoslaviju kao zemlju u kojoj se politologija razvija kao zasebno znanstveno-teorijsko područje — u čemu je već daleko odmakla, svakako mnogo dalje nego spomenute socijalističke zemlje. (Nepoznavanje jugoslavenskih politoloških napora je i ovaj put potvrđena činjenica u suvremenom znanstvenom svijetu!)

Iz mnoštva teorija značajnih za politološku znanost Naschold izdvaja tri: 1. *Ontološko-normativnu* teoriju koja polazi od pretpostavke da postoji objektivna istina sadržana u strukturama bitka, unutar koje istinito i dobro konvergiraju. Cilj je da se iz promjenljivih pojava izradi (herauszuarbeiten) vječno dobro i istinito i iz toga izvede općevažeće pravilo za djelovanje u konkretnim situacijama. 2. *Empiričko-analitička* teorija zamjenjuje diadičku shemu tradicionalnih teorija koja proizlazi iz odnosa između subjekta i objekta istraživanja, triadičkom shemom koja subjekt — objekt relaciju posreduje novim elementom, jezikom. Cilj empiričko-analitičke teorije je opisivanje, objašnjenje i prognoza aspekata zbilje i tehnološka primjena dobivenih rezultata. 3. *Dijalektičko-historijska* teorija polazi od stajališta da je znanost produktivna društvena snaga. Ona odbacuje nadvremensko — ontologičke i nomologičke iskaze, koji se temelje samo na logičkoj konzistenciji i kontroli fakticiteta, kao nedostatne i ideološke (ideologieverdächtig). Ova teorija iskazuje svoje temeljne karakteristike kroz tri značajna elementa — povijesnost, to-

talitet i dijalektiku. Tako se društvo — objekt istraživanja socijalnih znanosti — vidi kao historijski uvjetovano, kao proces. (Ontologičke i nomologičke teorijske orijentacije uopće ne sadrže povijesnost). Nadalje, društvene činjenice ne smiju biti analizirane izolirano i aditivno, nego uvijek sveobuhvatno u okviru društvenog totaliteta. Realnoj društvenoj dijalektici zbivanja mora odgovarati znanstvena dijalektika koja društvene proturječnosti analizira kao kontigentne, a ne kao logički konzistentne.

Politološka istraživanja u okviru ontološko-normativne teorije do 60-tih godina su usmjerena na rekonstrukciju tradicionalne politike. Tek poslije toga su se istraživački radovi razvili u analize koje su bile usmjerene na učenje o vladavini (Regierungslehre).

Istraživanja u okviru empiričko-analitičke teorije se u velikoj mjeri ograničavaju na jednodimenzionalne analize i ostaju na predteorijskom području.

Politološka istraživanja u okviru dijalektičko-historijske teorije su karakteristična po dvije istraživačke orijentacije koje istražuju zakone razvitka razvijenog kapitalizma: a) političko-ekonomska orijentacija istraživanja razvijenog kapitalizma, i b) socijalno-psihološke studije usmjerene na istraživanje novih manipulativnih instrumenata vladavine. Naschold ističe zasluge ovih studija: one uvode u političku znanost problematiku međuzavisnosti ekonomike i politike, koju ostale dvije teorijske orijentacije (ontološko-normativna i empiričko-analitička) zapostavljaju; politička znanost iznova dobiva dimenzije znanstvene sistematike; naglašava kategorije mogućnosti itd.

Nedostaci ovih studija su ipak u tome da u njima nisu teorija i empirija dovedene u međusobni odnos nego su još daleko odvojene. Najviše studija

su pretežno deduktivnog karaktera i vrlo malo podvrgnute iskustvenim kontrolama. S tim je povezana i relativno mala teorijska kompleksnost takvih istraživanja (S. 61).

U političkoj znanosti su uočljive četiri opće orijentacije koje pretendiraju da budu disciplinarni paradigme: organicistička, mehanistička, sistemanalitička i historijska istraživačka perspektiva. Od nekoliko karakterističnih istraživačkih postupaka Naschold izdvaja historijski, funkcionalno-strukturalni, bihevioristički.

U navođenju i obradi osnovnih jedinica politološke analize Naschold spominje ove: država, grupa, moć, komunikacija. Za metode Naschold kaže da politička znanost nema neke svoje posebne metode, nego da koristi one iz općeg fonda metoda u socijalnim znanostima, od kojih izdvaja empiričko-analitičke, funkcionalne i one iz kruga dijalektičko-historijske teorije. Od tehnika analize on spominje reprezentativni upitnik, intenzivni intervju, promatranje sa sudjelovanjem i eksperiment (također iz općeg fonda socijalnih znanosti).

Politička znanost je bila i jest usmjerena na političku praksu, ali je izvanredno sporno bilo i jest pitanje koja je politička znanost povezana s kojom političkom praksom (S. 64). U današnjoj raspravi o odnosu političke znanosti i političke prakse prisutne su tri koncepcije tog odnosa: 1. Tehnologička koncepcija izgrađena na empirijsko-analitičkoj teoriji, a barata poznatim shemama svrha — cilj i uzrok — posljedica; 2. Praktična koncepcija, razvijena pretežno u okviru ontološko-normativne teorije vidi savjetodavnu funkciju političke znanosti koja bi od slučaja do slučaja davala političarima savjete ili kritike; 3. Emancipacijska koncepcija razvijena unutar dijalektičko-historijskog pravca predviđa da se mo-

že utemeljiti ideja emancipacije kao neideološki (ideologiefreies) općedruštveni interes i na temelju nje i kritičke interpretacije društva dobiti program djelovanja (S. 67).

U ovom trenutku je u prvom planu rasprava žestoka kontraverza između tehnološke i emancipacijske koncepcije (S. 68). Naschold nalazi nedostatke u jednoj i u drugoj: tehnološkoj da previđa emancipatorsku funkciju političke znanosti, a emancipacijskoj da potcjenjuje potrebu socijalnih tehnologija u današnjim društvima.

O problemu vrijednosti u političkoj znanosti Naschold kaže da pri primjeni znanosti u političkoj praksi treba, prije svega, imati u vidu latentne funkcije i moguće posljedice, jer se subjektivne intencije znanstvenika samo u vrlo rijetkim slučajevima pokrivaju s objektivnim posljedicama izazvanim rezultatima njihovih istraživanja (S. 70)

U emancipacijskoj koncepciji se zahtijeva da se znanstvena istraživanja grade samo na takvim spoznajnodeterminantnim interesima koji doprinose održavanju i jačanju demokratskog potencijala u društvu — što je sasvim određeni vrijednosni sistem.

Pri kraju ove knjige bi se možda moglo reći da se čini zakašnjelom ako ne i sasvim suvišnom rasprava o znanstvenoj ravnopravnosti političke znanosti, ali to ne proizlazi iz rasprave F. Nascholda; on raspravlja o osnovnim i početnim pitanjima politologije — i to vrlo uspješno — čini se samo zato da bi i pri takvoj raspravi argumentacijom pokazao mnogo više, naime, značajan kvalitativni napredak ove znanstvene discipline čija je društvena produktivna snaga od velikog značenja i još se povećava i koja se ne treba plašiti usporedbe sa susjednim disciplinama. Njen unutrašnji heterogenitet i rastrganost kao i njeno samo djelomično priznanje od strane društva odražava u velikoj mjeri divergentne spoznajnodeterminantne interese »koji za političku znanost znače istovremeno opasnost i šansu« (S. 75).

Ovaj omanji spis (75 strana) možda nije vrhunskog dometa u svojoj znanstvenoj vrsti — politologiji, i u krugu literature svojega tipa — udžbeničke, ali je svakako interesantan i instruktivan za one koji pristupaju politologiji ali i one koji u njoj već duže koračaju.

Tomislav Jantol

KAPITAL, INFLACIJA I MULTINACIONALNE KOMPANIJE

BIGZ, Beograd, 1974.

Značajna pojava u suvremenim svjetskim ekonomskim i političkim prilikama vezana je uz nastanak, razvitak i djelovanje multinacionalnih kompanija. Kao globalne institucije javile su se pred stotinjak godina, ali tek u drugoj polovici ovog stoljeća zabilježen je njihov veći razmah. Danas ih je tolik broj i takve su važnosti za privredni život država i svjetsku privredu da zaslužuju posebnu pozornost.

U posljednje vrijeme ekonomska teorija ovom fenomenu suvremenog kapitalizma poklanja veliku pažnju. O tome je napisano niz radova i izvršene su brojne analize. Zauzeta stajališta često su suprotstavljena. Složenost problema i teorijska nedorečenost navode mnoge na daljna istraživanja. U tom svjetlu treba promatrati i ovu knjigu čiji je autor, kao funkcionar međunarodnih sindikalnih i drugih organizacija, imao priliku da se detaljno upozna s mehanizmom funkcioniranja i djelovanja nadnacionalnih korporacija.

Dajući knjizi naslov »Kapital, inflacija i multinacionalne kompanije« Levinson je odredio i njen sadržaj, koji je doista koncentriran na ova tri problema u pojedinosti i međusobnoj pove-

zanosti. Kako je mišljenja da su multinacionalne kompanije svojim djelovanjem temeljni uzročnik današnje svjetske inflacije, to analizu započinje istraživanjem svih relevantnih momenata koji takav stav mogu potkrijepiti. Povlačeći relacije između inflacije i multinacionalnih kompanija Levinson izvodi interesantne zaključke. Jedan od njih je i taj da je došlo loše vrijeme za profesionalne ekonomiste i prognozere jer upravo zbog nepredvidivog djelovanja korporacija ekonomska znanost ni uz razvijene kompjutorske metode analize nije u stanju pravodobno signalizirati dolazak privrednih poremećaja. Dosad uočene zakonitosti u osnovi su poremećene, kao što se to može vidjeti kod stagflacije (stanje u kojem cijene rastu i pored stagnacije proizvodnje i nezaposlenosti), i naše predodžbe o inflaciji i njenim uzrocima moraju se bitno izmijeniti. Levinson dokazuje da nasuprot ranijem iskustvu i teorijskim ocjenama do porasta cijena dolazi i kod »privredne stagnacije, deflatorne fiskalne i monetarne politike i srazmjerno visokog nivoa nezaposlenosti«. Takva kretanja navode Levinsona na zaključak o slomu dosadašnjih teorija inflacije — posebno kenzijske i monetari-

stičke. Uzroke inflacije traži na drugoj strani i dokazuje da se suvremena inflacija javlja kao posljedica strukturalnih promjena u svijetu, intenziviranja tehnološke revolucije i univerzalizacije svjetskog tržišta, i zbog djelovanja krupnih korporacija — koje izmiču kontroli nacionalnih privrednih politika. Dokazuje također, da porast nadnica nije uzrok već posljedica inflacije, jer u uvjetima suvremene i stalno razvijajuće tehnologije porast nadnica ne povećava jedinične troškove, stoga ne povećava ni cijene. One rastu iz drugih razloga a prije svega zbog stalnog uvećanja investicija. Pod pritiskom potreba dodatnog investiranja konglomerati pribjegavaju politici dizanja cijena i mimo mjera nacionalnih ekonomskih politika. Na taj se način aktivnost multinacionalnih kompanija na području investicija javlja temeljnim uzrokom rasta cijena i inflacije. Štoviše, Levinson ocjenjuje, da će ako se ne uspostavi kontrola ovaj proces za desetak godina eskalirati u golemu dilemu — ograničene djelovanja krupnih korporacija ili zalazak u krizu bez presedana.

Analizom privrednih efekata automatizacije i kompjuterizacije, autor detaljnije objašnjava izrečeni sud. Navodi da su šezdesete godine ovog stoljeća karakterizirane kapitalnointenzivnom industrijalizacijom na osnovi automatiziranih procesa i kompjuterskog upravljanja. Raznovrsnost proizvodnje koja je do nedavno sputavala veći zamah takvog razvitka danas je već savladana i sve veći je broj industrija opremljenih novim uređajima i postrojenjima. Bliska je budućnost u kojoj će tvornice golemog organskog sastava kapitala postati dominirajuće. Potraga za kapitalom i golemo investiranje prema Levinsonu danas su glavna pokretačka snaga kapitalizma, ali istovremeno i velika opasnost za društvo. Ocjenjuje da je takav razvitak sve više samom

sebi svrha i da polako gubi svaki društveni smisao. Korištenje sve novije tehnologije da bi se povećala »nezaposlenost i proizvodili proizvodi koji se ne analiziraju i ocjenjuju s obzirom na svoju društvenu korisnost ne nagovještavaju sjajnu budućnost. Slijepo ubacivanje sve više otrovnih proizvoda, beskorisnih lijekova i nepotrebnih usluga s manje radnika približava se stupnju na kojem čovjek samog sebe pretvara u robota programiranog na samorazaranje« (str. 149). Ovim i sličnim stavovima Levinson podvrgava suvremeni kapitalizam oštroj kritici. Međutim, ne čini korak dalje. Bilo bi logično da izvede zaključak o neminovnosti sloma kapitalizma, sama analiza na to navodi, i o potrebi izgradnje novog socijalnog sistema u kojem se po prirodi stvari mijenjaju motivi proizvodnje. Ne treba smetnuti s uma da ono što se Levinsonu pokazuje kao beskorisnost ima svoju funkcionalnost u kapitalističkom načinu privređivanja. Autoru je to poznato, ali ipak bježi od takvog zaključka, što očito govori o njegovoj opredijeljenosti. On upozorava na opasnost i traži promjene u okviru postojećeg poretka. Revolucionarne društvene promjene nisu mu bliske.

Moć korporacija Levinson prati i kroz njihovu financijsku snagu. Daje mnoštvo podataka iz kojih se može vidjeti da su korporacije postale same svoji financijeri. Uočava da je u suvremenom kapitalizmu izvršena tako golema koncentracija i centralizacija kapitala da samo šezdesetak firmi, udruženja i korporacija u vlasništvu ili pod kontrolom nekoliko hiljada ljudi čine njegovo jezgro. Goleme su njihove zarade i ne pokazuju pad ni pod uvjetima privredne stagnacije u svijetu. Možda je tomu razlog što su korporacije povećale rentabilnost poslovanja do maksimuma, odnosno što su u mogućnosti da podignu cijene zbog monopolizacije tr-

žišta. U svakom slučaju, međutim, poslovanje korporacija sa stajališta uspješnosti, barem tako tvrdi Levinson, ne mjeri se masom ostvarenog profita, već dijelom bruto dohotka koji se može ponovno proizvodno angažirati. Golemo povećanje organskog sastava kapitala temeljna je tendencija suvremenog kapitala. U godinama koje su pred nama taj će se trend još više proširiti i zahvatiti će pored privrednih i neprivredne grane i djelatnosti.

Suvremena korporacija u temeljima je izmijenila funkciju upravljanja kapitalističkim poduzećem i s tim u vezi motive njegova privređivanja, što ostavlja ne male posljedice na ukupno poslovanje i odnose na tržištu. Ovo potonje posebno se reflektira kroz cijene. Zbog neelastičnosti većine cijena proizvoda za osobnu potrošnju i različitih unaprijed dogovorenih sistema cijena za niz drugih proizvoda, po mišljenju Levinsona, klasičan mehanizam ponude i potražnje više ne funkcionira. Ne događa se više da kod pada prometa dolazi do snižavanja cijena i tim putem povećanja prodaje. Procesi su obrnuti, kod pada prometa dolazi do povećanja cijena uz smanjenje proizvodnje. Da je Levinson ovdje u pravu dokazuju mnogi primjeri. Podsjetimo se samo na situaciju u kojoj se našla automobilska industrija i načina kako svoje probleme rješava. Na teorijskom planu s tim u vezi Levinson dokazuje da ovi procesi u osnovi ruše naše predodžbe o djelovanju konkurencije. On procjenjuje da je u privredi Sjedinjenih Država — vjerovatno najotvorenijoj tržišnoj privredi svijeta — oko osamdeset posto cijena utvrđeno otvorenim ili više ili manje prikrivenim sporazumima. Zato i zaključuje da mišljenje o konkurenciji cijena u građanskoj ekonomskoj teoriji nitko više ne uzima ozbiljno.

Sve ove probleme korporacijskog kapitalizma Levinson tijesno vezuje uz inflaciju u svijetu. Posebno stoga što se još iz apologetskih i klasnih razloga tvrdi i dokazuje da su radničke nadnice temeljnim uzročnikom inflacije. Levinson argumentirano ruši takve stavove. Ne zadovoljava se već izrečenim sudovima i zato posebno razrađuje problematiku nadnica u vezi s cijenama i inflacijom. Zalazi u analizu troškova proizvodnje i zaključuje da se porastom nadnica, a ne njihovim zadržavanjem ili čak relativnim smanjenjem, može ublažiti inflacija. Po njegovom mišljenju nadnicama i penzijama potrebne su dizalice.

Studijom o kapitalu, inflaciji i multinacionalnim kompanijama Levinson pokreće mnoga pitanja. Na neka od njih daje prihvatljive odgovore, dok kod drugih čini značajne promašaje. Posebno je u zabludi kad pokušava objasniti neke pojave i zbivanja u socijalističkim državama, a koja su vezana uz problematiku inflacije, investicija i nadnica. Značajnu grešku čini kad ne uočava razlike koje postoje u privrednim sistemima socijalističkih država i kad ne zapaža specifičnosti jugoslavenskog socijalističkog samoupravnog privrednog sistema. Nije cjelovit i kad suvremenu inflaciju u svijetu vezuje i objašnjava preko djelatnosti multinacionalnih kompanija. Uzroci su svakako raznovrsniji. Točno, međutim, uočava da su se u kapitalističkom sistemu privređivanja posljednjih desetljeća zbile velike promjene i da je bujanje multinacionalnih kompanija jedna od najznačajnijih. U pravu je kad zastupa stav da se multinacionalizam pokazuje kao svojevrsan oblik suvremenog kapitalizma koji je na puću da svojom ekspanzijom sruši nacionalne zapreke. Nemoć kapitalističkih država da djelatnost multinacio-

nalnih kompanija stave pod kontrolu najbolji su dokaz tomu.

Nizom podataka, činjenica i specifičnom argumentacijom Levinson se iskazuje kao vrstan poznavalac zbivanja i promjena u suvremenom kapitalizmu. Primjetiti se može da, vjerojatno svjesno, bježi od cjelovite analize proizvodnih odnosa današnjeg kapitalizma. Promatra ih samo s jedne strane — šta se mijenja na strani kapitalista. Nema analize odnosa kapitalista i radnika i uloge države u to-

me, pa su stoga i zaključci jednostrani. Ali pored ovih i drugih prigovora koji se njegovom radu mogu staviti stoji činjenica da je to vrijedno djelo koje nam pruža obilje podataka o današnjem kapitalizmu, njegovim razvojnim tendencijama i perspektivama. Iako ne nosi sva obilježja znanstvenog djela zaslužuje svaku pažnju a neka Levinsonova zaključivanja navode nas na razmišljanje.

Vlatko Mileta

Radovan Radonjić:

SUKOB KPJ SA KOMINFORMOM I DRUŠTVENO-EKONOMSKI RAZVOJ
JUGOSLAVIJE (1948 — 1950),

Centar za aktualni politički studij, Zagreb 1975.

Navedena knjiga Radovana Radonjića je prvo ozbiljnije znanstveno-istraživačko djelo o sukobu KPJ i Kominforma, zapravo Staljina, s analizom društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije tih godina. Radonjićeva se knjiga razlikuje i kvantitativno i kvalitativno od drugih sa spomenutom temom boljom informiranosti, znatno većom objektivnošću i svestranijom analizom društveno-ekonomskih promjena u nas tog razdoblja, i jasnijom ocjenom implikacije sukoba na daljnji društveno-ekonomski razvoj zemlje.

Sukob KPJ s Kominformom jest vrlo važan povijesni događaj ne samo za razvoj socijalističkih odnosa u Jugoslaviji nego i za odnose u međunarodnom radničkom pokretu i drugim progresivnim snagama svijeta u izgrađivanju socijalističkih odnosa kao nove faze procesa društvenog razvoja uopće. Može se reći da je u svojoj biti, iako autor knjige ne ističe, to bio sukob dviju različitih koncepcija razvoja socijalizma i međusobnih odnosa proleterskih partija i socijalističkih zemalja u cjelini; sukob hegemonističko-paternalističke koncepcije dogmatskog mišljenja s jedne i koncepcije ravno-

pravnosti i uzajamne suradnje uz poštivanje specifičnih uvjeta razvoja pojedinih zemalja s druge strane.

Osnovni se uzrok sukoba s Kominformom, po autoru, nalazi u nastojanju KPJ i njezinog rukovodstva da i dalje osiguraju pravo na neometano samostalno vođenje svoje unutarnje politike razvoja i Staljinovih pokušaja da upravo to ne dopusti. »Takva je politička orijentacija KPJ bila determinirana samim karakterom jugoslovenske socijalističke revolucije, čija je demokratska komponenta i u periodu izgradnje novog društva, kao i u periodu osvajanja vlasti, tražila mnogo više prostora za akciju svojih revolucionarnih snaga.« (62).

Sukob s Kominformom i kritika stalinističke pozitivističko-dogmatske teorije razvoja socijalističkih odnosa i monopolnog mišljenja, jest ne samo mogućnost reafirmacije autentične marksističke misli, već i jedna — po autoru — realna alternativa razjašnjenja osnovnih proturječnosti socijalizma i prevladavanja nagomilanih problema za svestranije sagledavanje i osvjetljavanje puteva daljnjeg razvoja socijalističkih odnosa na području kon-

kretno povijesno-revolucionarne prakse. Revolucionarna stvaralačka marksistička misao i samoupravna praksa socijalizma pružaju mogućnost konstituiranja radničke klase u vladajuću, a to je upravo osnovna pretpostavka i temeljna odrednica realizacije istinske ljudske zajednice.

Marksistički teoretičari, organizatori i rukovodioci avangarde radničke klase kao dominantne revolucionarne snage u izgradnji socijalističkih odnosa Jugoslavije, došli su do zaključka da su tek s pojavom, ističe autor, revolucionarne prakse u vlastitoj zemlji stekli mogućnost da izvrše svestranu kritičku analizu sovjetske teorije i prakse. I obrnuto, ta je kritika staljinističke teorije i sovjetske prakse — dakako na osnovi analize autentičnih Marksovih, Engelsovih i Lenjinovih stavova o temeljnim odnosima društva prijelaznog perioda — omogućila da se svestranije sagledaju i osmisle problemi, proturječnosti i drugi nedostaci vlastitog koncepta izgradnje socijalističkih odnosa.

Prema tome, sukob KPJ s Kominformom ne samo što je u povijesti — kako reče autor djela — prvi otpor jedne proleterske partije Staljinu kao do tada važećem arbitru svjetskog proletarijata, nego ujedno i početak kraja potpunog obračuna sa Staljinom i staljinizmom u socijalističkoj teoriji i praksi uopće. Sukob je zaista bio odlučan i ujedno definitivni otpor staljinističko-dogmatskoj politici diktata i hegemonističkih pretenzija, odnosno koncepciji uniformiranosti socijalističkog sistema i ukalupljenosti formi u izgrađivanju socijalističkih odnosa u svakoj zemlji i za sva vremena.

Stoga je kritika staljinizma, kao izraz borbe protiv ideološkog monopolizma — kako ispravno zaključuje autor — i političkog hegemonizma u revolucionarnom pokretu svijeta, afirmirala

mogućnost postojanja različitih puteva u socijalizam i negirala »održivost staljinističke dogme da svi griješe ili da svi mogu uspjeti na isti način, karakterističan za praksu jedne zemlje i partije, ne stavljajući pri tom na probu sopstvene sposobnosti, iskustva i specifičnosti« (224).

Do navedenog je sukoba, dakle, nužno moralo doći i to upravo između rukovodstva KPJ i SKP (b), odnosno Staljina, a ta nužnost — po navodima autora djela — proizlazi iz biti jugoslavenske socijalističke revolucije i velikih uspjeha koje su naši narodi, predvođeni Komunističkom partijom Jugoslavije i drugom Titom, postigli. Rukovodstvo KPJ nije nikad slijepo prihvatilo Staljinove misli već ih je više puta odbacivalo još od prvih početaka oružane revolucije u Jugoslaviji. To je nemirenje sa Staljinovim dogmatizmom permanentno, kaže autor, »tinjalo ispod već donekle prihvaćenih i u praksi realizovanih nekih sovjetskih šema i prividno dobrih odnosa između dviju partija i država sve do proljeća 1948.« (61).

Sukob KPJ s Komunističkim informacionim biroom imao je velikih negativnih posljedica društveno-ekonomske i političke naravi, ali i još više pozitivnih, kako za razvoj socijalističkih odnosa u Jugoslaviji tako i za brži razvoj emancipacije podređenog dijela svjetskog stanovništva i za jačanje progresivnih snaga u socijalističkim stremljenjima svjetskih razmjera.

Negativne su se posljedice Rezolucije Informacionog biroa očitovale u ekonomskoj blokadi Jugoslavije: prekid svih trgovačkih odnosa te odnosa međusobne pomoći i uzajamne suradnje već na osnovi te pomoći, planirane privredne izgradnje; uništeni su svi planovi i projekti za tu izgradnju i provedena potpuna ekonomska i politička izolacija zemlje s ciljem totalnog

»gušenja Jugoslavije kako bi prisilili na kapitulaciju naše rukovodstvo pred Kominformom. Taj cilj nije ostvaren, ali je blokada izazvala teške unutrašnje poremećaje u privrednom razvoju zemlje...« (75), a da se i ne govori o vojnim prijetnjama, psihološkom ratu i isključenju naših društveno-političkih i drugih humanitarnih organizacija iz svih međunarodnih tijela koja su bila pod dominacijom Staljina, o čemu se sistematski i opširno govori u navedenom djelu.

No, pored zaista velikih negativnih još su značajnije i puno važnije pozitivne posljedice od kojih na prvom mjestu valja istaći činjenicu da je sukob ubrzao demokratsku orijentaciju razvoja socijalističkih odnosa Jugoslavije uvođenjem i izgrađivanjem samoupravnih odnosa. Zatim su udareni temelji politici nesvrstanih koja je danas velika svjetska snaga u očuvanju mira i razvijanju miroljubive koegzistencije među narodima; afirmiran je novi oblik vanjske politike Jugoslavije zasnovan na principima miroljubive i uzajamne suradnje među zemljama i narodima s različitim sistemima i poštovanje specifičnih uvjeta unutarnjeg razvoja i nemiješanje u interne odnose drugih. Osim toga, izvršena je svestrana kritika staljinizma, što je, po autoru, doprinijelo reafirmaciji razvoja autentične marksističke misli u teoriji i praksi izgradnje i razvoja socijalističkih odnosa uopće.

Prema tome je sukob KPJ s Kominformom, noseći u sebi, kako reče Radonjić, »snagu nužnosti povijesne novine«, doprinio emancipaciji misli i revolucionarnih akcija od apsolutnih »istina« i paternalističkih odnosa kulta ličnosti. To je bio prvi primjer očitovanja simptoma, naglašava autor, početka radikalnog obračuna s koncepcijom, politikom i praksom staljinizma kao dogmatskog mišljenja u radničkom

pokretu svijeta. Sve je to doprinijelo boljem razumijevanju biti socijalizma kao svjetskog procesa.

U analizi i razjašnjenju sukoba s Kominformom kao povijesno-političkom fenomenu i njegovom utjecaju na izgradnju socijalističkih odnosa u Jugoslaviji na bitno novim temeljima i novoj samoupravno-demokratskoj koncepciji, autor izlaže tri osnovna mišljenja jugoslavenskih teoretičara. Prvo mišljenje odbacuje i negira bilo kakav utjecaj sukoba s Kominformom na samoupravnu orijentaciju uvođenja i izgradnje samoupravnih odnosa u našoj zemlji. Teoretičari te teze tvrde da je to bila »logička posljedica dotadašnjeg socijalističkog razvitka zemlje«. Prema tom mišljenju sukob sa Staljinom je bio posljedica a ne uzrok ili povod takvog našeg samoupravnog puta, jer — po njima, a prema navodima autora — sam razvoj socijalizma u nas nužno vodi k samoupravljanju.

Drugom se tezom naglašava da je nova samoupravna orijentacija u razvoju socijalističkih odnosa Jugoslavije nastala kao isključiva posljedica idejno-političke implikacije sukoba s Kominformom, odnosno Staljinom kao glavnim ideologom i nosiocem takve politike. Jer, navodi autor njihova mišljenja, mi do tada »nijesmo imali ni izgrađene doktrine, a ni sopstvene prakse i jer je dotle postojao samo sovjetski primjer i ništa više« (25).

Trećom se tezom (koju prihvata i analitički opširno logički razrađuje i dokazuje autor u navedenom djelu) za pravo ističe i tvrdi da su osnovni elementi samoupravne demokratske orijentacije bili od početka ustanka prisutni u jugoslavenskoj revoluciji, ali su s »procesom sve većeg preuzimanja sovjetskih iskustava i njihovog prenošenja na jugoslavensku praksu bili snažno sve više potiskivani, a nakon izbijanja sukoba, zbog karaktera početnog

otpora KPJ kominformskom pritisku, gotovo sasvim potisnuti . . . » (225).

Iako je sukob s Komunističkim informacionim biroom 1948. nastao kao posljedica, kako reče autor, proturječnosti između demokratskog bića socijalističke revolucije u našoj zemlji i staljinističkog dogmatizma, koji nam je nuđen kao provjereni model izgradnje socijalističkog društva, on je ujedno — kaže autor — i osnovni pokretač brže orijentacije ka samoupravnom putu u socijalizam. Upravo je ta orijentacija, prihvaćena na osnovi svestranijske analize i temeljnije spoznaje marksizma, i sovjetske prakse u izgradnji socijalizma, bila prelomna tačka napuštanja etatizma i prihvatanja koncepta socijalističke izgradnje na osnovama samoupravljanja kao jedino moguća.

Jer, zadržavanje odnosa iz takozvanog revolucionarnog etatizma početne faze razvoja, u kojoj se ostvaruju uvjeti stvaranja osnove za uvođenje novih oblika u izgradnji socijalističkih odnosa društveno-ekonomskog razvoja, objektivno bi kočili demokraciju života i nužno vodili birokratsko-tehnokratskoj uzurpaciji vlasti, a time i socijalističkoj deformaciji uopće za što imamo dovoljno primjera iz naše prakse i prakse drugih socijalističkih zemalja. Zato je i valjalo mijenjati etatističku praksu razvoja socijalističkih odnosa novom, samoupravnom.

Samoupravljanje je, dakle, bilo najbolji odgovor, ističe autor djela, revolucionarima marksističke misli iz Sovjetskog Saveza, drugih socijalističkih i izvansocijalističkih zemalja i svima onim koji su i u našoj zemlji takvu koncepciju, zbog malodušnosti ili karijerizma, prihvatili. Samoupravljanje danas sve više postaje ne samo istinska i jedino moguća alternativa socijalizma u Jugoslaviji, već i »velika al-

ternativa svjetskog socijalizma«, zaključuje autor na kraju svoga djela.

Prigovor bi se autoru mogao uputiti na nedovoljno korišćenje i šire prezentiranje strane literature, posebno izvora arhivsko-historiografske građe, što je vjerojatno još nepristupačno. No bez suprotnih mišljenja nije moguće u potpunosti i svestrano osvijetliti problem i povijesni događaj tako važnog društveno-političkog karaktera kao što je bio sukob KPJ s Kominformom 1948. godine, koji je imao dalekosežnih posljedica svjetskih razmjera. Osim toga, nedostaje analiza staljinističkog birokratsko-dogmatskog sistema u SSSR-u iako se o njemu gotovo u svim naslovima knjige govori.

Međutim, te su primjedbe manje značajne u usporedbi s velikim brojem dobro osmišljenih stavova i vlastitih zaključaka politološke analize anatomije središnjeg problema kojim se autor u svom djelu bavi. Ovom se knjigom popunjava jedna praznina znanstvenog pristupa analize tako važnog povijesnog događaja i ujedno doprinosi njegovoj svestranijoj spoznaji i boljem razumijevanju. To posebno važi za mlađe generacije koje navedenu problematiku nisu mogle neposredno poimati.

Na kraju valja zaključiti da navedenom knjigom naša čitalačka javnost dobiva jedan stvestraniji prikaz sukoba sa Staljinovom koncepcijom izgradnje socijalizma i razvoja međusobnih odnosa u socijalističkom dijelu svijeta i proleterskih partija uopće. Može se bez dvojbe tvrditi da je djelo Radovana Radonjića do sad najkompletnije i najrelevantnije cjelovito istraživanje koje je kod nas do sad poduzeto o toj problematici kao bitnom povijesnom događaju revolucionarnog razvoja temeljenog na samoupravnim odnosima.

Savo Pešić

Finski institut međunarodnih odnosa relativno je mlada i po broju znanstvenika ne tako velika znanstveno-istraživačka institucija. Međutim, radovi ovog Instituta postaju sve zanimljiviji. Već je postala praksa da Institut izdaje svoje godišnjake koji obrađuju stanovite aktualne probleme finske vanjske politike i na taj način pomažu svima onima koje zanima vanjska politika ove male nordijske zemlje, a nisu na žalost u mogućnosti da se služe finskim jezikom.

Godišnjak Finskog instituta za međunarodne odnose 1974. po broju finških autora, tematici koju oni obrađuju i stanovitim novinama, pobuđuje posebnu pažnju i izvjesno će biti dočekan s izuzetnim interesom među promatračima nordijskih i finških kretanja. U četiri različite tematske cjeline grupirani su radovi koji obrađuju: položaj Finske u svjetskom ekonomskom sistemu, zatim specifikumu i značenje finske politike neutralnosti, napore Finske za realizaciju mjera koje bi vodile razoružanju i članci koji se bave pitanjima donošenja političkih odluka u procesu kreiranja finske vanjske politike.

Poznavaočima finških političkih kretanja odmah upada u oči da izbor te tematike nije slučajna i da je ona u toku prošlih godina činila središte finških interesa, te da su ti isti proble-

mi bili jednim dijelom obrađivani u poznatom finskom vanjskopolitičkom časopisu Ulkopoliitikka (Vanjska politika), koji također izdaje Finski institut za međunarodne odnose. No druga polovica napisa specijalno je pripremljena za Godišnjak čime se svakako nastojalo udovoljiti interesima koji postoje u svijetu.

Analizirajući međunarodne ekonomske pozicije Finske autori Godišnjaka nastoje osvijetliti glavne probleme s kojima se suočava finska privreda. To se posebno odnosi na poremećaje u svjetskoj privredi, koji su se morali odraziti i na finska ekonomska kretanja, što ponovno nalazi svoju neposrednu vezu s finskom vanjskopolitičkom strategijom. Zemlja koja uspješno razvija svoju ekonomsku suradnju s velikim susjedom na Istoku i ostalim socijalističkim državama, u velikoj mjeri vezana je za naftu i neke druge sirovine s tog područja, te su poremećaji na svjetskom tržištu morali utjecati i na ravnotežu tih odnosa Finske s evropskim socijalističkim državama. Kako 2/3 finske energije dolazi s Istoka razumljivo je da se svaki skok u cijinama mora reflektirati na odnosima i da je Finska sa svoje strane i te kako zainteresirana za trajna rješenja koja bi zadovoljila obje strane.

U tom svjetlu posebno su zanimljiva finska rješenja o uklanja-

nju trgovinskih barijera u odnosima Finske i članica SEV-a, i neke zajedničke finsko-sovjetske investicije. Zajednička izgradnja atomskih centrala u Finskoj, plinovoda, metalurgijskog kombinata u Raaheu i zajedničke investicije na sovjetskom teritoriju gdje rade finska poduzeća s finskim radnicima, najbolji su primjer, po mišljenju finskih autora, perspektiva odnosa između SSSR-a i Finske. A kako se sve više razvijaju ti odnosi s DR Njemačkom, NR Poljskom i ČSSR-om, moguće je već sada govoriti o intenzifikaciji odnosa između Finske i članica SEV-a.

Zanimljivo je da je Sporazum o suradnji Finske u okviru SEV-a znatno proširio mogućnosti te suradnje, i da je klasične oblike odnose, poput trgovinske razmjene, nadopunio novim sadržajima. U relacijama između Finske i članice SEV-a, sve više počinju dolaziti do izražaja oblici znanstvene i tehnološke kooperacije, specijalizacije proizvodnje, a svakako da je posebno zanimljivo da je ta čitava djelatnost zasnovana na dugoročnom planiranju.

Na taj način se u praksi pokazuje da prihvaćanje kompleksnog programa razvoja SEV-a nije negativno utjecalo na razvoj odnosa članica SEV-a s kapitalističkim državama, te da nije riječ o nekim naporima za unutrašnjim zatvaranjem u okviru SEV-a. Finski autori smatraju da upravo integracijsko jačanje SEV-a otvara Finskoj, a time i drugim kapitalističkim državama, izvanredno velike mogućnosti razvoja i jačanja svestrane suradnje s članicama SEV-a.

U posebnom napisu Keija Raikkonena razmatraju se veze Finske sa članicama Evropske ekonomske zajednice i EFTA, koje zajedno uzete sudjeluju u finskom izvozu i uvozu sa 65 posto, odnosno 60 posto. Kako je riječ o tradicionalnom karakteru veza, koje naravno pomažu i stanoviti politički

činioci, to područje će i dalje biti od interesa za finsku privredu. Najnoviji sporazum između Finske i EEZ (1974 godine) trebao bi potpomoći razvijanje kontakata za što, čini se, postoje obostrani interesi.

U dijelu koji se bavi pitanjima finske vanjske politike, odnosno njezine politike neutralnosti istaknuti finski političar i bivši ministar vanjskih poslova Ahti Karjalainen objašnjava bit finske politike neutralnosti i njezinu stvarnu vrijednost. Kao i u nizu navrata u govorima ili napisima istaknutih finskih političara i ovoga puta se ističe da finska neutralnost daleko prelazi okvire tradicionalne, moglo bi se reći klasične neutralnosti, i da je prije svega riječ o takvom shvaćanju neutralnosti koja potpomaže realizaciju mira i sigurnosti uopće. U tom kontekstu širokih akcija koje vode jačanju mira i sigurnosti, jačaju mogućnosti za veću realizaciju finskih nacionalnih interesa, odnosno u krajnjoj liniji održanja njezine »neutralnosti«.

Ostali napisi iz ovog dijela Godišnjaka analiziraju sadržaj finske politike neutralnosti posebno potcrtavajući napore finske vanjske politike da ostane izvan konflikata velikih sila, i karakter neutralnosti u svjetlu finsko-sovjetskog Ugovora o prijateljstvu, suradnji i uzajamnoj pomoći.

U ovom dijelu svakako posebnu pažnju privlači napis Erkki Maantakanena o mitu tzv. finlandizacije. Termin finlandizacija inače se već udomaćio u političkoj literaturi i poprimio je nekoliko različitih značenja, od kojih međutim ipak središnje mjesto dobiva težnja da se za Finsku, ili neku drugu državu na koju se primjenjuje taj epitet, kaže kako se nalazi u takvom odnosu naspram Sovjetskog Saveza da on u svakom trenutku može staviti veto na njezinu vanjsku ili pak unutrašnju politiku.

Intenzitet pokušaja diskreditiranja finske vanjske politike bio je posebno značajan u posljednje doba s obzirom na napore da se zaključi faza evropskih pregovora. Na taj način se htjelo pokazati kakve sve, tobožnje opasnosti prijete zapadnoevropskim zemljama. S tim u vezi jačali su i glasovi o »finlandizaciji« pojedinih evropskih zemalja, pa čak i čitavih evropskih područja (Mediterran).

U tom kontekstu zanimljiv je napis Maantakanena koji na studiozan način razglaba mišljenja o finlandizaciji, i specifiku sovjetsko-finskih odnosa. Osvrćući se na razlike koje postoje u objektivnom položaju Finske i Sovjetskog Saveza, finski pisac posebno analizira strategijske interese dviju država, sadržaj uzajamnih političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih odnosa, veze između KP Sovjetskog Saveza i KP Finske i na kraju ukupnost sovjetske evropske politike. Nakon detaljne analize tih segmenata autor podvlači da se u slučaju finsko-sovjetskih odnosa ne može govoriti o »finlandizaciji« i da svi autori koji iz određenih razloga upotrebljavaju taj termin čine to ili zbog nepoznavanja stvarnosti ili preduvjerenja ili pak pogriješnih analogija.

Profesor Osmo Apunen u trećem dijelu Godišnjaka objavljuje vrlo zanimljivu studiju o pokušajima stvaranja nordijske denuklearizirane zone. On se posebno osvrće na vezu između prijašnjih finskih vanjskopolitičkih inicijativa i novih prijedloga za realizaciju te ideje u okvirima šire evropske problematike.

Jaakko Kaleka u istom odjeljku piše o operacijama za održavanje mira u

okvirima Ujedinjenih naroda u kojima već tradicionalno sudjeluju i finske vojne snage. Pisac se osvrće na pojedine unutrašnje političke odredbe i konkretne probleme koje izaziva upotreba finskih vojnih snaga u mirovnim operacijama pod zastavom Ujedinjenih naroda.

Posljednji, četvrti odjeljak Godišnjaka razmatra proces donošenja vanjskopolitičkih odluka i to u vrlo konkretnom smislu. Naime, već nekoliko godina u Finskoj se vode diskusije o stanovitim ustavnim promjenama koje bi u krajnjoj liniji trebale donekle smanjiti predsjedničke ovlasti na polju kreiranja vanjske politike, a veće akcente prebaciti na finski Parlament. Kauko Sipiläinen u svom radu analizira upravo ta pitanja, osvrćući se posebno na stajališta najvažnijih finskih političkih stranaka. Nakon toga slijede mišljenja lidera Socijaldemokratske stranke, KP Finske, Partije Centra i Koalicijske partije u kojima se daje šire obrazloženje stranačkih gledanja na ovo, za Finsku, vrlo značajno pitanje.

Na kraju Godišnjaka dan je vrlo precizan pregled radova objavljenih do sada na svjetskim jezicima, a posvećenih finskoj političkoj povijesti, vanjskoj politici i mjestu Finske u međunarodnim odnosima.

Finskim kolegama može se i ovom prigodom čestitati na solidnim radovima, a s naše strane možemo samo poželjeti da jednog dana dobijemo publikaciju takve vrste koja bi nas na adekvatan način prezentirala svijetu.

Radovan Vukadinović

Konferencija o perspektivama odnosa evropskog Istoka i Zapada* održana je četvrti put u izvanrednoj organizaciji Slobodnog sveučilišta iz Amsterdama i vrlo agilnog dr Rudolpha Jurjensa. Organizatori skupa su s punim pravom mogli biti ponosni na činjenicu da su i ovoga puta okupili eminentne predstavnike zapadnoevropskih i istočno evropskih znanstvenih sredina koji se bave međunarodnim političkim odnosima, i činjenicom da je Konferencija u Amsterdamu bila prvi znanstveni skup na kojemu se nakon Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji u Helsinkiju, raspravljalo o novoj evropskoj situaciji i njezinom daljnjem mogućem razvoju. Sve to je pojačalo i zanimanje nizozemskih političkih krugova, diplomatskog zbora i sredstava masovnih komunikacija, koji su s velikom pozornosti od početka do kraja pratili taj znanstveni skup.

Za razliku od prijašnjih konferencija, ova je više prostora ostavila raspravama oko određenih središnjih i unaprijed postavljenih tema, pružajući adekvatnu priliku mišljenjima s obje evropske strane. Iako im to nije uvijek polazilo za rukom (zbog nedovoljne zastupljenosti istočnoevropskih država) globalna ravnoteža bila je ipak održana gotovo po svim tematskim cjelinama. Upravo to nastojanje za objektivnim istraživanjem, vrednovanjem i traženjem nekih zajedničkih nazivnika za budućnost, može se smat-

rati najkorisnijom intencijom ovog skupa. Nakon dugog niza godina hladnog rata i postupnog prevladavanja tog stanja potrebno je danas na svim razinama uložiti što više napora, kako bi se savladale prijašnje predrasude. U tom pravcu konferencija u Amsterdamu svakako može biti doprinos.

U želji da se referatima i diskusijama obuhvati što veći broj problema iz domene odnosa Istok-Zapad organizatori su konferenciju podijelili na nekoliko tema. Prvog dana podnesena su saopćenja o zapadnim studijama Istoka i istočnim studijama Zapada. Htjeli su na pregledan način iznijeti osnovne tendencije o promatranjima jedne i druge strane, odnosno očima znanstvenika prikazati glavne procese političkog i društvenog razvoja na Istoku i Zapadu Evrope. Uz informativni dio, o dosadašnjim dostignućima znanstvenika na Zapadu i na Istoku, posebno su bila vrijedna saopćenja u kojima se tragaloz za zajedničkim nazivnikom daljnjih oblika suradnje. Na taj način su stanovite eksplicacije, bilo etičkih aspekata studija Istok-Zapad ili pojedinih vanjskopoličkih poteza, dobile znatno širu osnovicu.

Referat profesora Wiliama Welsha je u tom pravcu nastojao osvijetliti stanovite aspekte mogućih zajedničkih akcija pri rješavanju nekih zajedničkih problema. Taj vrlo dobar pristup osnovnim metodologijskim pitanjima komparativnog izučavanja politike i problema suvremenog svijeta, poslužio je istodobno kao osnovica daljnjih tra-

* Amsterdam 1.—6. rujna 1975.

ženja, ali isto tako i vrlo žučnih polemika.

Naime, za znanstvenike okrenute budućnosti razmišljanja o rješavanju zajedničkih problema, istraživanju političkih sistema i raznih aspekata političkog života, danas su realna potreba. No drugi dio sudionika skupa takva razmišljanja ocijenio je kao preuranjena, neadekvatna pa čak i nekorisna. Inzistirajući na tome da su osnovne društveno-političke kategorije uz različite ideologije glavna zapreka mogućnostima realnog uočavanja i kompariranja zajedničkih pitanja, znanstvenici iz te skupine nastojali su umanjiti značenje tzv. zajedništva, ocjenjujući ga kao »propagandni trik«, »kratkotrajnu pojavu« i »znanstveno neutemeljenu kategoriju«.

Svakako je šteta što u ovom dijelu rasprave nije bilo više sudionika iz zemalja Istočne Evrope, koji bi mogli zastupati svoja stajališta i u diskusiji osporiti stanovita shvaćanja tih hladnoratovsko inspiriranih znanstvenika. No u svakom slučaju već sama diskusija, a i praksa današnjih političkih kretanja, jasno pokazuju da obje strane moraju uložiti pojačane napore kako bi se izgradila nova slika o njima i njihovim uzajamnim odnosima. Godine hladnog rata ostavile su u nasljeđe neprecizne, neznanstvene i često vrlo neobjektivne predodžbe o razvoju suprotne strane i potrebno je mnogo vremena da se one izmijene i približe stvarnosti.

Teorijskim pitanjima odnosa Istok-Zapad bio je posvećen također zapažen dio referata kojih autori ne samo različito shvaćaju vrijednosti teorije, već pod njom podrazumijevaju različite stvari. Samim tim i razina referata bila je različita. Ali unatoč tome podnosioci su otvorili prostor za rasprave. Osim detaljnog analiziranja uloge diplomacije Henryja Kissingera u kontekstu doktrine neintervencije, i saopćenja o teo-

riji miroljubive koegzistencije u svjetlu modernih međunarodnih kretanja, dosta prostora je bilo posvećeno i sistemskim analizama stanja odnosa Istok-Zapad i traženju stanovitih zajedničkih sistemskih vrijednosti.

Rumunjski profesor Pavel Apostol je u svom referatu iznio glavne koncepte stvaranja sistemsko-analitičkog pristupa odnosima Istok-Zapad, dok je direktor švedskog instituta za međunarodne odnose Karl Birnbaum obrazložio svoje shvaćanje o mogućnostima intersistemске komunikacije, što bi pod uvjetom održavanja sadašnjeg stupnja kontakta na političkom planu moglo, svakako pridonijeti jačanju mira i sigurnosti u Evropi.

Pri tome treba naglasiti da dok je referat dr Gantmana iz sovjetskog Instituta za međunarodnu ekonomiku i politiku iz Moskve, o suvremenom shvaćanju koegzistencije izazvao veliku diskusiju, da su oba teorijska izlaganja prošla bez većih sukobljavanja mišljenja. Sovjetskom znanstveniku se pred bacilo da koegzistencija još iz Lenjinovih dana nije u SSSR-u shvaćena kao strategija vanjskopolitičke akcije, već prije svega kao taktički instrument određenog političkog trenutka. Usporedo s tim nastojalo se dokazati kako ne može biti koegzistencije na političkom i ekonomskom planu, dok se na polju ideologije i dalje zahtijeva ideološka borba i sl. No razmišljanja o sistemskim pristupima kao da su bila oslobođena tih ideoloških zaoka, te je samim tim konfrontacija mišljenja izostala.

Détenteu kao relativno najnovijoj kategoriji međunarodnih političkih odnosa u globalnom smislu bio je posvećen čitav niz znanstvenih saopćenja. U sklopu napora da se détente ocijeni s raznih aspekata, organizatori su nastojali dobiti različite stavove u raspravi kako bi se i njihova podtema: popuštanje

i napetosti, što jasnije odrazila u radu Konferencije.

Polazeći od realnosti suvremenog svijeta objektivni pristup međunarodnim političkim odnosima ne može naravno izostaviti ni popuštanje ni postojanje stanovitih napetosti koje i dalje ostaju sastavni dijelovi *détentea*. Osim toga, a upravo Konferencija u Amsterdamu je to ponovno potvrdila, shvaćanja *détentea* se neobično mnogo razlikuju. Za neke znanstvenike *détente* je tek stanoviti predah ili možda taktički potez; dok drugi nastoje *détente* shvatiti isključivo kao novi globalni odnos dvije najveće države u čijem se spletu moraju naći svi ostali odnosi tj. aktivnosti svih ostalih aktera međunarodnih političkih odnosa.

U kontekstu *détentea* posebna pažnja bila je posvećena odnosima dviju najvećih država: Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država. Osobito je bilo zanimljivo da su te relacije analizirali vanjskopolički komentator »Izvestija« Matveev i prof. Andrew Gyorgy iz Washingtona. Iako su oba izvjestioca bila na razini mišljenja koja dominiraju u obje zemlje, zanimljivo je bilo svakako povući stanovite paralele. Dok je za Matveeva bilo polazište potreba postojanja dobrih odnosa između dviju najvećih država u duhu načela koegzistencije i tvrdnja da je politički *détente* potrebno i dalje nadopunjavati ostalim sadržajima (ekonomske, znanstvene, kulturne suradnje), dotle je prezentacija prof. Gyorgya bila nešto drugačija.

Uzimajući kao ishodište objektivno stanje do kojeg su došle u svom razvoju dvije najveće države i sve mogućnosti, ali i opasnosti njihove jednostrane akcije, on je izvršio analizu pojedinih područja *détentea*, odnosno u prvom planu američko-sovjetskih odnosa, koji su doprinijeli u velikoj mjeri realizaciji takvog stanja međunarodnih o-

dnosa. Po njemu diplomatsko-politički *détent* se uspješno odvija, ali dio problema vezanih na pr. uz vojne odnose dviju najvećih država zapinju, isto kao i mogućnosti rješavanja nekih konkretnih pitanja regionalnog karaktera. Svakako je zanimljivo da je u tom kontekstu, istina s nešto drugačijim intonacijama, istaknuta važnost Konferencije o sigurnosti i suradnji u Helsinkiju koju su oba referenta uzela kao pozitivan pokazatelj novog karaktera odnosa.

Nakon iscrpne analize teorijskih i nekih praktičnih pitanja Konferencije u Helsinkiju razmatrani su pogledi na tekući evropski razvoj. U tom dijelu osvijetljeni su problemi vojnih odnosa na evropskom kontinentu i mogućnosti smanjivanja vojnih snaga. Dr Paul Suiian iz Bukurešta govorio je o suverenosti i suradnji kao trajnoj osnovi novih evropskih odnosa, dok je pisac ovih redaka podnio referat o jugoslavenskim shvaćanjima sigurnosti i suradnje u Evropi. No, posebno zanimljiv je bio nastup prof. Hasnera iz Pariza koji je govorio o stanovitim pomicanjima u ravnoteži evropskih odnosa, ističući između ostalog i činjenicu da se u tekućem razvoju sve više može govoriti o drugačijim odnosima, tj. o potrebi novog valoriziranja odnosa između evropskog Sjevera i Juga. Po Hassneru u tom kontekstu je relacija Istok-Zapad na stanovit način već prevladani anakronizam. Zanimljivo da je ta teza našla odjeka i u drugih sudionika skupa, koji su također istakli kako se središte evropskih odnosa pomiče, te da će stoga i znanstvene analize morati voditi računa o tome.

Analizirajući Konferenciju u Amsterdamu teško je, naravno, istaknuti sve najglavnije teze i središnje elemente pojedinih pristupa. No činjenica je da se taj već tradicionalni skup uspje-

šno održava, da okuplja sve veći broj znanstvenika iz raznih zemalja i da se u tom smislu može uzeti kao najbolji pokazatelj novih evropskih, pa i širih međunarodnih političkih kretanja.

Razmišljajući o budućnosti ovakvih znanstvenih sastanaka treba u svakom slučaju podržati njihove intencije da služe otvorenoj razmjeni mišljenja i traženju novih putova. Iako, na žalost, znanost ponekad ne ide ispred politike, odnosno pojedini znanstvenici robuju starim dogmama, sve više se osjeća potreba otvorenog razgovora uz sudjelovanje većeg broja sudionika. S tim u vezi dobro bi bilo kada bi i skup u Amsterdamu proširio svoje okvire i uključio se u razmatranje cjelovitih problema tekućih međunarodnih političkih odnosa. Isto tako kao što ni *détente*, ni Konferencija o evropskoj sigurnosti i suradnji nemaju neke isključivo regionalne funkcije, tako ni uloga znanosti ne smije biti limitirana. Pogotovo danas kada se politički odnosi u Evropi razvijaju mnogo povoljnije nego prije, otvaraju se mogućnosti da Evropa bude središte traženja novih alternativa važnih za ukupnost međunarodnih odnosa. Analize i diskusije znanstvenika o toj temi, iako ne mogu svijet neposredno mijenjati, mogu snagom svoje argumentiranosti, objektivnosti i traženjem istine utirati putove bržem i boljem sporazumijevanju među narodima. Stoga se nadamo da će slijedeći sastanak u Amsterdamu dobiti šire dimenzije koje će omogućiti da se ravnopravno i slobodno raspravlja o problemima međunarodne zajednice, u kojoj se sve više osjeća potreba ravnopravnog tretiranja svih njezinih subjekata.

Konkretno to znači da bi pitanja osnovnih karakteristika međunarodnog

političkog i ekonomskog sistema, odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja, oblika i sadržaja univerzalnog popuštanja zategnutosti i analize rezultata međunarodne suradnje, trebali činiti glavne okvire analiza, uklapajući se tako u univerzalne tokove. Takva opredijeljenost omogućila bi da se u novom svjetlu postavi i pitanje sudjelovanja znanstvenika iz raznih zemalja, odnosno u prvom redu da se proširi geografska zastupljenost*. Osim sudionika s evropskog Istoka i Zapada, te iz Sjedinjenih Američkih Država jasno je da se i znanstvenici iz zemalja u razvoju moraju uključiti. Upravo taj golemi broj zemalja traži mogućnosti svog komuniciranja s razvijenim svijetom, a posebno s Evropom, te je razumljivo da i njihovi znanstvenici koji se bave međunarodnim odnosima imaju i znaju što reći.

Prvi skup u Amsterdamu održan je 1969. godine i svi dosadašnji sastanci odražavali su u velikoj mjeri kretanja u međunarodnim političkim relacijama. Uvjereni smo da će i nova Konferencija biti odraz takvih kretanja, te da će i svi novi političko-praktički tokovi biti adekvatno zahvaćeni teorijskim analizama.

Napomenimo na kraju da se očekuje publiciranje svih prezentiranih materijala s ovogodišnje Konferencije u obliku posebnog zbornika radova.

R. V.

* Na ovogodišnjem skupu sudjelovali su znanstvenici iz: Nizozemske, SAD, Francuske, SR Njemačke, Velike Britanije, Sovjetskog Saveza, Poljske, Rumunjske, Švedske i Jugoslavije.

INFORMACIJA O PRIPREMOM SASTANKU ZA MEĐUNARODNI SIMPOZIJUM
»MASOVNO KOMUNICIRANJE MEĐU NESVRSTANIM«

U sklopu dokumenata Četvrte konferencije šefova država i vlada nesvrstanih zemalja, održane u Alžiru 1973. godine, usvojena je kao XIII tačka Akcionog programa ekonomske saradnje i sledeća preporuka na području masovnih komunikacija i javnog informisanja: »Zemlje u razvoju trebalo bi da usklađuju svoje akcije u oblasti masovnih komunikacija, radi unapređivanja međusobne razmene ideja na osnovu sledećih smernica:

a) da se reorganizuju postojeći kanali komunikacija koji su nasleđe kolonijalne prošlosti i koji su do sada sprečavali slobodne, direktne i brze međusobne veze;

b) da se preduzmu inicijative za zajedničke mere radi izmene postojećih multilateralnih sporazuma, kako bi se nanovo ispitale tarife za novinske telegrame i olakšale brže i jeftinije međusobne veze;

c) da se preduzmu hitne mere radi ubrzanja procesa kolektivnog raspolaganja komunikacionim satelitima i razrade kodeksa ponašanja kojim bi se uredilo njihovo korišćenje;

d) da se podstaknu češći kontakti između sredstava za informisanje, univerziteta, biblioteka, organa za planiranje i istraživanje i drugih ustanova, kako bi se zemljama u razvoju omogućilo da razmenjuju iskustva i tehnička znanja i međusobno koriste svoje ideje;

e) da se među zemljama u razvoju, na regionalnom i međuregionalnom planu, stvore instituti za naučna i tehnička istraživanja, radi proučavanja projekata od nacionalnog, regionalnog, i međuregionalnog interesa i bržeg stvaranja naučnih i stručnih kadrova, naročito dodeljivanjem stipendija za redovne studije i za usavršavanje.»

U duhu ovog dokumenta, Jugoslovenski institut za novinarstvo, u saradnji sa jugoslovenskim fakultetima političkih nauka pri kojima postoje katedre za novinarstvo, i u saradnji sa Savezom novinara Jugoslavije, održao je u Beogradu Pripremni sastanak za organizovanje međunarodnog simpozijuma »Masovno komuniciranje među nesvrstanim«, čije je održavanje predviđeno za početak 1976. godine. Ovom sastanku prisustvovali su pored delegata iz Jugoslavije i predstavnici Egipta, Gane, Indonezije, Iraka, Kube, Maroka, Meksika, Sirije, Sri Lanke, Sudana, Tunisa, Zaira i Zambije.

Prihvatajući osnovne pretpostavke o nužnosti sazivanja ovakvog međunarodnog savetovanja, u kojima se ističe pre svega sve veća zabrinutost nesvrstanih zemalja (i zemalja u razvoju uopšte) zbog nerazvijenosti sopstvenih sredstava masovnog komuniciranja, što predstavlja poseban vid neravnopravnosti i produžavanja sistema kolonijalizma i iskorišćavanja u savremenom svetu, učesnici Pripremnog sastanka složili su se na samom početku da simpozijum treba da posveti jednaku paž-

* Beograd, 6.—9. svibnja 1975.

nju kako praktičnim pitanjima tako i dalje teoretskoj razradi osnovnih problema na ovom području. U tom smislu, diskusija se vodila u okviru osnovne tri tematske grupe:

1. Nacionalna emancipacija sredstava masovnih komunikacija nesvrstanih zemalja

Sadržina ove tematske grupe usmerna je prvenstveno na probleme tehnološke i političke emancipacije u sferi masovnog komuniciranja. Činjenica je da su nesvrstane zemlje izvojevale svoju političku nezavisnost, ali ostaju u većoj ili manjoj meri i dalje zavisne od razvijenih zemalja kako na ekonomskom planu tako i na području informacija. Sva dosadašnja istraživanja na području međunarodnog komuniciranja (kojih na žalost ima veoma malo, naročito što se tiče zemalja u razvoju) ukazuju na ogromnu neravnopravnost između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju u pogledu pretakanja informacija kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Uglavnom zbog neujednačene tehnološke razvijenosti, smer kretanja informacija u međunarodnim razmerama još je pretežno jednosmeran, tj. u korist razvijenih zemalja, što omogućava manje izražene ali ništa manje zabrinjavajuće oblike eksploatacije, koji se sve češće izražavaju kao oblici mentalne kolonijalizacije zemalja u razvoju.

2. Uloga informisanja nesvrstanih u jačanju ekonomske saradnje i društvene nezavisnosti

Pitanja koja se postavljaju u ovoj tematskoj grupi odnose se pre svega na oblike i sadržaj informisanja među

nesvrstanim zemljama, koji bi pomogli ovim zemljama da ojačaju front svoje nacionalne ekonomske i političke nezavisnosti u borbi za punu ekonomsku i političku emancipaciju. Radi se o temeljitijem i svestranijem međusobnom obaveštavanju, tj. upoznavanju svojih stanovnika s društvenim razvojem, specifičnostima i problemima ostalih nesvrstanih zemalja, na temelju čega bi se razvijalo sve veće razumevanje i solidarnost između naroda nesvrstanih zemalja. Dosadašnja proučavanja masovnog komuniciranja u nesvrstanim zemljama pokazala su da ove zemlje često znaju mnogo više o problemima sekundarnog značaja razvijenih zemalja nego o vrlo ozbiljnim problemima svojih suseda, budući da se informacije uglavnom skupljaju preko velikih novinskih agencija razvijenih zemalja.

Ovakvoj primarnoj, negativnoj i često presudnoj selekciji informacija zemlje u razvoju mogle bi se suprotstaviti organiziranjem neposredne razmene informacija i stvaranjem sopstvenih informativnih centara na regionalnom i međuregionalnom nivou. Napori u ovom pravcu morali bi biti temeljiti na saznanju da se borba za nove međunarodne ekonomske odnose, što je jedan od osnovnih ciljeva politike nesvrstanošći, mora voditi paralelno sa svim drugim vidovima borbe za ravnopravnost u međunarodnim odnosima, budući da je ona osnova za savladavanje svih oblika eksploatacije.

3. Uloga informisanja u unapređivanju kulturne interakcije među nesvrstanim

Premda zamišljena prvenstveno kao tematska grupa koja bi razmatrala ulogu informisanja u upoznavanju, afirmaciji i razmeni kulturnih vrednosti nesvrstanih zemalja radi jačanja njihovog boljeg međusobnog razumevanja i

saradnje, ova tematska grupa morala bi insistirati i na produbljivanju dosadašnjih teoretskih napora u pogledu odnosa između razvijanja ekonomsko-materijalne baze i ideološko-kulturne nadgradnje u zemljama u razvoju. Sve značajniji razvoj tehnologije, naročito na području masovnog komuniciranja, povezan sa sve prodornijim razvitkom ogromnih industrijskih korporacija (naročito multinacionalnih korporacija), upozorava na ozbiljnu deficitarnost u dubljem sagledavanju dijalektičke povezanosti između razvitka ekonomsko-materijalne baze nekog društva i razvitka njegove kulturno-ideološke nadgradnje. Dosadašnje pretežno mehaničko razdvajanje ova dva nivoa društvenog egzistiranja u teorijskom radu postalo je ne samo naučno neodrživo već i društveno veoma štetno, budući da se sredstva masovnog komuniciranja pojavljuju sve više kao »interveni-rajuće varijable« društvenog razvitka, koje istovremeno deluju kako na materijalnu bazu (tesno su povezana s funkcionisanjem masovne proizvodnje i masovne potrošnje) tako i na razvoj društvene svesti. U tom smislu, sve se ozbiljnije nameće pitanje povezanosti između tehnologije i ideologije, naročito kada se tehnologija uvozi iz razvijenih kapitalističkih zemalja, što je za sad česta pojava u nesvrstanim zemljama.

Rasprava o spomenutim temama ukazala je na potrebu veće međusobne saradnje između nesvrstanih zemalja, naročito u sledećim vidovima:

— potrebno je što pre prići stvaranju zajedničkih informativnih centara koji bi nesvrstanim zemljama obezbeđivali brže i tačnije informacije o ekonomskim, političkim i društvenim potrebama i potencijalima ovih zemalja i istovremeno pružali ostalom svetu objektivnije informacije o svom položaju i razvitku. Primer nedavno organi-

ziranog TANJUG-ovog pula istican je kao jedno takvo pozitivno rešenje;

— potrebno je proučiti sve mogućnosti za veću razmenu iskustava na području školovanja i stručnog osposobljavanja novinara i istraživača na području masovnog komuniciranja. Time bi se ove zemlje suprotstavile posrednom ali jakom uticaju koji razvijene zemlje vrše na njih školovanjem mladih stručnjaka iz nesvrstanih zemalja na svojim institucijama;

— potrebno je organizirati zajednička istraživanja ili barem koordinirati istraživanja na području delovanja masovnih medija. U sklopu toga vrlo je važno težiti izgrađivanju sopstvene metodologije, budući da ona utiče na objektivnost rezultata istraživanja.

Po rečima direktora Jugoslavenskog instituta za novinarstvo dr A. Spasića »predstojeći simpozijum treba da sintetizuje veoma bogato dobro i loše iskustvo mnogih nesvrstanih zemalja u oblasti informisanja, da podstakne njihovu emancipaciju gde je to potrebno i da afirmiše zajedničku rešenost ljudi iz oblasti informisanja u ovim zemljama da ostvare svoj deo zadataka iz Akcionog programa Alžirskog sastanka šefova država i vlada, i inicijative koordinatora ovog programa među kojima je, kao što je poznato, i naša zemlja.«

Prisutni delegati četrnaest nesvrstanih zemalja jednoglasno su usvojili predlog da se što pre uputi apel svim novinarima, naučnim, stručnim i društvenim radnicima na području javnog informisanja u svim nesvrstanim zemljama, da se aktivno uključe u pripreme i rad međunarodnog simpozijuma »Masovno komuniciranje među nesvrstanim« koji treba da se održi početkom 1976. god. u Tunisu. Usvojen je i tekst pisma upućenog učesnicima predstojećeg sastanka predstavnika nesvrstanih zemalja u Limi, u kojem se prisutni o-

bavezuju da će na osnovu međunarodnog simpozijuma u Tunisu izraditi predloge i preporuke za sledeću Konferenciju šefova država i vlada nesvrstanih zemalja, koja treba da se održi u Kolombu u leto 1976. godine Ovim se *de facto* pozivaju sve napredne snage u svetu, a naročito u nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju da svojim stvaralaštvom doprinesu dubljem sa-

gledavanju veoma kompleksnog i u mnogo čemu presudnog problema masovnog komuniciranja u sadašnjoj konstelaciji svetskih sila, jer bi dalje ignoriranje problema na ovom području u osnovi narušavalo sve napore za istinsku emancipaciju i razvitak demokratije u nesvrstanim zemljama i u svetu uopšte.

Breda Pavlič

